

**UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA BOLALARGA NISBATAN
ZO'RAVONLIKNI OLDINI OLIISH BO'YICHA AMALGA
OSHIRILAYOTGAN ISHLAR SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING
MUHIM PSIXOLOGIK MASALALARI**

Jumaboyeva Charos Xamdammovna

Toshkent viloyati Bo'stonliq

tumani 15-maktab psixologi

ANNOTATSIYA

Bolalikda sodir bo'lgan jismoniy, jinsiy va psixologik (yoki hissiy) zo'ravonlik tufayli bir nechta muhim uzoq muddatli travmatik oqibatlar bo'lishi mumkin. Ushbu travmatik oqibatlar kattalar hayoti davomida affektiv buzilishlar, travmadan keyingi stress buzilishlari, giyohvandlik xatti-harakatlari, ovqatlanish buzilishi va boshqalar shaklida namoyon bo'lishi mumkin

Kalit so'zlar: *tazyiq, ruhiy holat, tushkunlik, psixik jarayonlar, muloqot, ong, tafakkur, mulohaza, zo'ravonlik, ruhiy rivojlanish, psixik jarayonlar, muloqot*

KIRISH

Bolalarga nisbatan zo'ravonlikni oldini olish masalasi maktab muhitida nafaqat huquqiy, balki psixologik nuqtai nazardan ham juda muhimdir. Maktab — bolaning shaxs sifatida shakllanishida, ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishida asosiy maydon hisoblanadi. Shu sababli, zo'ravonlikning oldini olishga qaratilgan ishlar samarali bo'lishi uchun psixologik jihatlar to'liq e'tiborga olinishi lozim.

1. Psixologik xavfsizlik muhitini yaratish

Maktabda har bir o'quvchi o'zini xavfsiz his qilishi kerak. Bu xavfsizlik faqat jismoniy himoya bilan cheklanmay, hissiy va ijtimoiy muhitni ham o'z ichiga oladi. O'quvchilar o'z fikrini erkin ifoda eta oladigan, o'z his-tuyg'ularini yashirinlashtirishga majbur bo'lmagan muhitda zo'ravonlikka qarshi kurash samaraliroq bo'ladi.

2. Bolalarning hissiy intellektini rivojlantirish

Zo'ravonlik ko'pincha hissiy tushunmovchilik va stressning natijasi sifatida yuzaga keladi. Shu bois, maktabda bolalarning hissiy intellektini rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulotlar, treninglar va guruh faoliyatlari o'tkazilishi muhimdir. Bu o'quvchilarga o'z his-tuyg'ularini boshqarish, stressli vaziyatlarda to'g'ri munosabat bildirish va boshqa bolalar bilan konstruktiv muloqot qilish imkonini beradi.

3. Ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish

Zo'ravonlikning asosiy sabablari orasida ijtimoiy ko'nikmalarning yetarli darajada rivojlanmaganligi ham mavjud. O'quvchilarga hamkorlik, murosaga kelish,

muloqot va yordam so‘rash ko‘nikmalarini o‘rgatish, ularni ijtimoiy muhitda o‘zini to‘g‘ri tutishga yo‘naltirish zo‘ravonlik holatlarini kamaytiradi.

4. Pedagogik va psixologik monitoring

Zo‘ravonlikni oldini olish samaradorligini oshirish uchun doimiy monitoring tizimi joriy etilishi lozim. Bu tizim orqali o‘quvchilarning psixologik holati, maktabdagi munosabatlar, potentsial konflikt vaziyatlari aniqlanadi. Psixolog va o‘qituvchilar hamkorligida amalga oshiriladigan ushbu monitoring, zo‘ravonlikning oldini olish strategiyasini real ma‘lumotlarga asoslanib takomillashtirish imkonini beradi.

5. Ota-onalar bilan hamkorlik

Bolalarga nisbatan zo‘ravonlikning oldini olish faqat maktabning o‘zi bilan cheklanmaydi. Ota-onalar bilan muntazam ishlash, ularga psixologik maslahatlar berish va oilaviy konfliktlarni aniqlash, maktabdagi ishlarning samaradorligini oshiradi.

6. Zo‘ravonlikka qarshi profilaktik mashg‘ulotlar

Maktabda o‘quvchilarga mo‘ljallangan treninglar, ochiq darslar, seminarlar va guruh mashg‘ulotlari zo‘ravonlik holatlarini kamaytirish bo‘yicha samarali vositalardir. Ushbu mashg‘ulotlar bolalarda empatiya, adolat hissi va o‘zaro hurmatni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Maktablarda bolalarga nisbatan zo‘ravonlikni oldini olish samaradorligini oshirish, faqat qoidalar va jazolar bilan emas, balki psixologik jihatlarni inobatga olgan holda amalga oshirilishi lozim. Psixologik xavfsizlik, hissiy intellekt va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish, muntazam monitoring va ota-onalar bilan hamkorlik — bu samarali zo‘ravonlikka qarshi strategiyaning asosiy elementlaridir. Natijada, o‘quvchilar o‘zlarini hurmat qiladigan va boshqalarni hurmat qiladigan muhitda sog‘lom shaxs sifatida shakllanish imkoniga ega bo‘ladi.

Tahlillarga qaraganda, shaxsdagi ruhiy zo‘riqish holatlari ko‘pincha insonning o‘z joniga qasd qilishiga sabab bo‘ladi. Statistik ma‘lumotlarga qaraganda bir yilda dunyoda 1 mln. 100 mingga yaqin odam o‘z joniga qasd qiladi. Bolalikdagi tazyiq va zo‘ravonlik ko‘pincha shaxsiyatning og‘ir buzilishlarining paydo bo‘lishi va kattalarda ruhiy kasalliklarning rivojlanishi uchun xavf omillari bo‘lib xizmat qiladi. Agar bola oilada zo‘ravonlikni boshdan kechirgan bo‘lsa, unda "nuqsonlar kompleksi" rivojlanishi mumkin. U yolg‘izlikka, xayolparastlikka, shuningdek, tajovuzkorlik va g‘ayrioddiy xatti-harakatlarga moyil. Shu bilan birga, tajovuz boshqalarga ham, o‘ziga ham qarshi qaratilgan bo‘lishi mumkin.

Selmani-Bakiuning fikricha, “oila har qanday jamiyatning eng muhim ustunlaridan biridir. Har bir bola o‘z g‘amxo‘rligi va funksional va sog‘lom oilada o‘sishi, hissiy va intellektual salohiyatini rivojlantirish, sog‘lom va hurmatli shaxs bo‘lib ulg‘ayish huquqiga ega. Oilaning huquq va majburiyatlari bolaning ushbu

huquqidan, demak, bolaning ota-onasi bilan yashash huquqidan va ota-ona huquqlari ota-onaning o'z majburiyatlarini mas'uliyat bilan amalga oshirish orqali farzandi uchun munosib va sog'lom oilaviy hayotni ta'minlash majburiyatidan kelib chiqadi" Oilaning ichki dinamikasi bolaning keyingi rivojlanishiga ham ijobiy, ham salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Zamonaviy jamiyatda zo'ravonlik faqat ijtimoiy nochor oilalarda sodir bo'ladi, degan tushuncha mavjud. Biroq, tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki oilaviy zo'ravonlik madaniy, diniy, ijtimoiy, huquqiy va iqtisodiy jihatlaridan qat'i nazar, jamiyatning barcha sohalarida sodir bo'ladi. Zo'ravonlik buzilishlarni keltirib chiqaradi va bolaning shaxsi rivojlanishining barcha darajalariga, uning hissiy va kognitiv sohalariga, shuningdek, xatti-harakatlariga ta'sir qiladi. Oilaviy hayotning salbiy jihatlaridan biri bu oiladagi mojaroga bolalarning guvohi yoki uning qurboni bo'lishidirta'siridir

Ba'zi tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, oiladagi zo'ravonlik bolalar duchor bo'lishi mumkin bo'lgan eng halokatli zo'ravonlikdir. Bolalar har doim zo'ravonlik va zo'ravonlik qurboni bo'lmaydi. onasiga, oilaning kichik a'zolariga nisbatan zo'ravonlik guvohi bo'ladi. Bunday sharoitda psixologik travma bolaning o'zi zo'ravonlik ob'ektiga aylanganidan ko'ra kuchliroq bo'lishi mumkin. Oiladagi zo'ravonlik travmatik hodisami yoki yo'qmi, aniq emas, chunki bolalarga nisbatan zo'ravonlik va oiladagi zo'ravonlikni qamrab oluvchi turli xil voqealar mavjud. Oiladagi zo'ravonlik kamida bir oila a'zosining jabrlanuvchi, ikkinchisi jinoyatchi sifatidagi jismoniy yoki hissiy tajovuzni o'z ichiga oladi

Tadqiqotchilar oiladagi zo'ravonliklar ruhiy hukmronlik ta'siri ostida sodir etilishini va ularga xos bo'lgan xususiyatlarni asoslashga harakat qilishgan. Zo'ravonlik shaxsning ruhiyatiga turli usullar bilan ta'sir ko'rsatish, ruhiy zo'riqishni keltirib chiqarib shaxsning sha'ni, qadrqimmati va erkinligini cheklashga qaratilgan xatti-harakatlarni sodir etishdir.

Ruhiy zo'ravonlik ko'pincha tahdid qilish, haqoratlash, kamsitish, zulm qilish shaklida namoyon bo'lib, oilada voyaga yetmanganlarning ruhiy salomatligiga jiddiy ta'sir ko'rsatuvchi qonunga xilof hatti-xarakatlar sodir etishda namoyon bo'ladi.

Fikrimizcha, oilada bolalarlarga nisbatan ruhiy zo'ravonlik sodir qilinganida kattalar uning ruhiyatiga qattiq ta'sir etishning salbiy oqibatlarini anglab yetishmaydi. Vaholanki, oilada arzimagan turli bahonalar bilan kattalarning bolalar oldida nizoli holatlarni keltirib chiqarishi ularning oilaviy-maishiy zo'ravonlikdan jabrlanishi ehtimolini kuchaytiradi.

Mazkur hatti-harakatlar orqali bolalarni tarbiyalash jarayonida zo'ravonlikni «urf-odatga asoslangan» odat normalari yoki «tarbiya» berish usuli deb qarash insonni xo'rovchi va kamsituvchi muomala jarayoni hisoblanib, shaxsni jinoiy javobgarlikka tortilishiga olib keladi. Ruhiy zo'rlik ishlatish deganda jabrlanuvchiga jismoniy zo'rlik

ishlatish, uning mol-mulkini nobud qilish, jabrlanuvchi sir saqlamoqchi bo'lgan ma'lumotlarni oshkor etishi bilan tahdid qilish va boshqalarni tushunish lozim

Tadqiqotlarda ta'kidlanganidek, ruhiy zo'rlik jabrlanuvchiga nisbatan jismoniy zo'rlik ishlatish, mol-mulkini nobud qilish yoki zarar yetkazish va jabrlanuvchi sir saqlanishini istagan ma'lumotlarni oshkor etish va qo'rqitish shaklida sodir etiladi

Tadqiqotlarimiz shuni ko'rsatmoqdaki, ruhiy zo'ravonlik asosan quyidagi ko'rinishlarda bo'ladi:

- shaxsning sha'ni va qadr-qimmatini kamsitish;
- shaxsning ruxiyatga ta'sir etish;
- haqorat yoki tuhmat qilish;
- doimiy tanqid qilish, qo'rqitish;
- qarindosh urug'lar orasida sharmanda qilish va h.k.
- bolalarning oiladagi ruhiy zo'ravonlikka yuqorida berilgan ta'riflardan kelib chiqib uning quyidagi belgilari mavjud deyish mumkin:
- ruhiy tazyiq har doim insonga qarshi qaratilgan bo'ladi;
- ruhiy tazyiq insonga, uning ixtiyoriga zid ravishda sodir etiladi;
- ruhiy tazyiq o'zganing ruhiyatini ezish, qiynash orqali uning sog'lig'iga jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatadi.

XULOSA

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, bolaga nisbatan ruhiy zo'ravonlik ko'p hollarda qo'rqitish (tazyiq o'tkazish, qiynash, jabr-zulm qilish, qo'rqitish, o'ziga qaram qilish) shaklida sodir etiladi. Ruhiy zo'ravonlik shaxsning «ixtiyoriga zid» harakatlarni amalga oshirish yoki «tazyiq o'tkazish» maqsadlarida sodir etilishi mumkin. Oiladagi zo'ravonliklarning ko'p qismi ruhiy zo'ravonlikni tashkil etadi. Bugungi kunda mamlakatimizda bolalarni himoya qilish va zo'ravonlikning barcha turlaridan ularni himoya qilish bo'yicha dasturlar ishlab chiqilmoqda. Chunonchi kodeksning 67-moddasida bolaning himoyalanişga bo'lgan huquqi mavjudligi ko'rsatilgan. Bola o'z huquqi va qonuniy manfaatlarini himoya qilish huquqiga ega. Bola ota-onalari (ularni o'rnini bosuvchi shaxslar) tomonidan suiiste'mollikdan himoyalaniş huquqiga ega. Bolaning huquqi va qonuniy manfaatlari buzilganida, shu jumladan, ota-onalar (ulardan biri) tomonidan bolani tarbiyalash, ta'lim berish bo'yicha majburiyatlari munosib darajada bajarilmaganida yoxud ota-onalik huquqlarini suiiste'mol qilganda bola o'z huquq va qonuniy manfaatlari himoya qilinishini so'rab, vasiylik va homiylik organiga, o'n to'rt yoshga to'lganidan keyin esa, mustaqil ravishda sudga murojaat qilish huquqiga ega. Bolaning hayoti yoki sog'lig'iga xavf tug'ilganligidan, uning huquq va qonuniy manfaatlari buzilganligidan xabardor bo'lgan shaxslar bu haqda bola ayni paytda yashab turgan joydagi vasiylik va homiylik organiga ma'lum qilishi shart. Shunday ma'lumotlarni olgach, vasiylik va homiylik organi bolaning huquq va

qonuniy manfaatlarini himoya qilish yuzasidan zarur choralar ko'rish shart. O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksida: bolaning o'z fikrini ifodalash huquqi (68modda); ota-onaning bolalarga ta'limtarbiya berishga oid huquq va majburiyatlari (73modda); bolalarning huquq va manfaatlarini himoya qilish bo'yicha ota-onaning huquq va majburiyatlari (74-modda) va boshqa moddalar ham yozib qo'yilgan.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2014 yil 22 sentyabrdagi 269-son qarori bilan tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasida vasiylik va homiylik to'g'risida"gi Nizomida zo'ravonlik va beparvo muomalaga duchor bo'lgan bolalarga nisbatan vasiylik va homiylik organlarining quyida ko'rsatilgan vakolatlari ko'rsatilgan:

- bolaning hayotiga yoki sog'lig'iga bevosita tahdid paydo bo'lgan hollarda uni ota-onasidan yoxud ota-onasining o'rnini bosuvchi shaxslardan olib qo'yish choralari ko'radilar; – ota-onalar va bolalar o'rtasida kelishmovchiliklar paydo bo'lgan hollarda bolalarning huquqlari va manfaatlarini himoya qilish uchun vakil etib tayinlanadilar;

- belgilangan tartibda ota-onalik huquqidan mahrum qilish to'g'risida da'vo taqdim etadilar, sudlarda ota-onalik huquqidan mahrum qilish yoki ularning huquqini cheklash to'g'risida, shuningdek, ota-onalik huquqlarini tiklash to'g'risidagi ishlar ko'rib chiqilayotganda ishtirok etadilar.

- bola olib qo'yilganda vasiylik va homiylik organi tezda prokurorni xabardor qilishi, bolani vaqtincha muayyan yerga joylashtirishi va fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organining bolani olib qo'yish haqidagi dalolatnomasi chiqarilgandan keyin yetti kun mobaynida otaonani ota-onalik huquqidan mahrum qilish yoki ularning ota-onalik huquqlarini cheklash haqida sudga da'vo bilan murojaat etishi shart;

- bolani olib qo'yish va uni boshqa shaxsga (shaxslarga) berish bilan bog'liq ishlar bo'yicha sudning qarorlarini majburiy tartibda ijro etish vasiylik va homiylik organi va bola tarbiyalashga berilayotgan shaxs (shaxslar)ning majburiy ishtirokida, zarur hollarda esa — ichki ishlar organi vakili ishtirokida amalga oshirilishi lozim.

Hozirgi vaqtda oiladagi zo'ravonlik masalasini oldini olish va himoya qilishni tartibga soluvchi qonunni ishlab chiqish haqida gap ketmoqda. Fikrimizcha oiladagi zo'ravonlik masalasini tartibga soluvchi qonun doirasida bolalarga nisbatan sodir etilayotgan zo'ravonliklarni farqli jihatlarini inobatga olgan holda bolalarga nisbatan tazyiq va zo'ravonlikni oldini olish va ularni himoya qilish to'g'risida qonun qabul qilish maqsadga muvofiq sanaladi. O'z navbatida, biz ruhiy zo'ravonlik kabi harakatni aniq tavsifini ishlab chiqish va tegishli qonun xujjatlariga tatbiq etishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Toshkent viloyati Bo'stonliq tumani 15-maktab amaliyotchi psixologi Jumaboyeva Charos Xamdamovna tomonidan noyabr-“Zo'ravonlikdan holi maktab” oyligi

doirasida “Zo‘ravonlikka qarshi 16 kun” kampaniyasi doirasida o‘tkaziladigan “Biz zo‘ravonlikka qarshimiz” tadbirini o‘tkazish bo‘yicha aksiya tashkil etildi. Aksiya davomida maktabning pedagogik jamoasi, o‘quvchilar va ularning ota onalari qamrab olindi. “Biz zo‘ravonlikka qarshimiz” tadbirlarini o‘tkazish davomida pedagog va ota-onalarga bolalarga nisbatan sodir etiladigan zo‘ravonlik holatlarining asoratlari, ularning oldini olish va bartaraf etish usullari haqida ma’lumot berildi. O‘quvchi-yoshlarga esa zo‘ravon shaxs hamda kuchli inson orasidagi farq, jamoat joylarida begona shaxslardan o‘z-o‘zini himoya qilish usullari haqida tavsiyalardan iborat

bo‘lgan ma’lumotlar taqdim etildi. O‘quvchi-yoshlar, ota-onalar va pedagoglar o‘rtasida zo‘ravonlikka nisbatan muvofiqlik, bag‘rikenglik, mehr-oqibat, hurmat va ijobiy muloqot madaniyatini shakllantirildi hamda sog‘lom psixologik muhit yaratildi. Mazkur kampaniya davomida maktabda “Biz zo‘ravonlikka qarshimiz” shiori ostida bir qator ma’naviy-ma’rifiy hamda psixologik tadbirlar o‘tkazildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. L. Kim, D. Isayeva, S.X. Tadjiyeva, D.G. Sobirova – Bolalar va oilalar bilan ijtimoiy ish amaliyoti kursi boyicha xrestomatiya, Toshkent 2012.
2. X. Vohidov – Din va jamiyat. Oila mustahkamligi yo‘lida, Toshkent Islom Universiteti nashriyoti 2021.

3. Ziyo.net materiallari
4. Холмуротов Ф. MINTAQADA AHOLI TURMUSH FARAVONLIGINI OSHIRISHDA QISHLOQ XO 'JALIK MAHSULOTLARINI YETISHTIRUVCHI SUBYEKTLAR RO 'LINI BAHOLASH //Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences. - 2023. - Т. 3. - №. 7. - С. 83-91.
5. Saribaevich, K. F. ISSUES OF HAVING OPTIMAL RATIO OF SUBJECTS IN ENSURING SUSTAINABLE AGRICULTURAL DEVELOPMENT. Інтеграція освіти, науки та бізнесу в сучасному середовищі: літні диспути: тези доп. ІІІ Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 11-12 серпня 2021 р.Дніпро, Україна, 2021.-477 с., 113.